

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

ČÍ JE PRÁVO? TŘI VLNY FEMINISMU A TŘI DIMENZE FEMINISTICKÉ KRITIKY PRÁVA

Pavla Špondrová

1 Úvod

Čí je právo? Mužské? Ženské? Slabých? Silných? Všech?

Na tyto otázky se dá předpokládat celá škála odpovědí. Jinak bude mluvit matka samoživitelka, jinak těhotná cizinka, jinak odpůrce/kyně režimu v totalitním systému, jinak drobný živnostník nebo živnostnice, jinak oběť trestné činnosti, jinak ředitel/ka velkého podniku, jinak nemocná osoba žádající o invalidní důchod, jinak otec, který se těžko domáhá styku se svými dětmi.¹

To, co zde čtenářstvu předkládáme, je první publikace svého druhu v oboru feministické kritiky práva v českém prostředí.² Po uvedení do tématu (část 1) ukážu v části 2, na jaké otázky související s právem se zaměřovaly a zaměřují jednotlivé vlny feminismu. V části 3 poté představím tři dimenze práva, v kterých se feministická kritika uplatňuje. Uvádím také příklady, nejen z této publikace, kdy je možné jednotlivé kritické momenty identifikovat právě v našem českém právu. Závěrečná část 4 rekapituluje a stručně se dívá do budoucna.

---

¹ Poznámka k jazyku: V tomto příspěvku používám – na rozdíl od generického maskulina, tedy jazykového úzu v České republice – genderově senzitivní jazyk. Variant jeho použití je celá řada. Pro větší přehlednost textu pracuji v materiálu s jednotlivými formami genderově senzitivního jazyka flexibilně, prolínají se a navzájem střídají. Jména zahraničních autorek uvádím zásadně bez -ová, neboť a) považuji za nerelevantní fakt, že čtenáři nebo čtenářce nebude ze samotného jména zřejmé pohlaví dané osoby, b) srozumitelnost zvyšuji v některých případech uvedením i křestního jména (Virginia Woolf) nebo c) předpokládám, že osoba a její pohlaví jsou všeobecně známé, pokud je pro srozumitelnost textu třeba vědět, mluvili-li se o ženě, nebo o muži.

² První vlašťovkou byl v tomto ohledu i níže zmiňovaný článek B. Havelkové K čemu jsou feministická/genderová právní studia. *Jiné právo*. 21. 4. 2013. Dostupné na: http://jinepravo.blogspot.com/2013/04/k-cemu-jsou-feministickagenderova_21.html (cit. 15. 8. 2019).

1.1 Ženy jako (mocenská) menšina

V této knize se díváme na právo optikou dvou sociálních skupin, a to očima žen a mužů. Tato optika je obohacena o přesahy týkající se jiných skupinových charakteristik, jako jsou etnická příslušnost, sexuální orientace nebo sociální status (chudoba). Ženy mají totiž v mnoha ohledech podobné postavení jako ostatní (mocenské) menšiny a právní úprava i nakládání s právem během řízení před soudem tuto skutečnost odráží stejně jak ve vztahu k ženám, tak ve vztahu k různě definovaným menšinám. Ženy sice nejsou menšinou početní, ale jsou právě menšinou mocenskou. Když spočtete prezidenta, vládu, předsednictvo a místopředsednictvo Poslanecké sněmovny a Senátu Parlamentu České republiky, členky a členy Ústavního soudu, předsednictvo a místopředsednictvo Nejvyššího soudu a Nejvyššího správního soudu, Nejvyššího státního zástupce a jeho náměstkyni a vedení České národní banky, vyjde vám, že na nejdůležitějších pozicích v České republice je z těchto osob 49 mužů, tedy 86 %, a 8 žen, tedy 14 %. Může pak připadat někomu divné, že tvrdím, že ženy jsou v naší společnosti mocenskou menšinou?

Pro dokreslení obrazu jen doplňuji, že ve vedení firem není situace odlišná, ale dokonce ještě horší (předsedkyně představenstev veřejných firem – firem s vlastnickým podílem státu, krajů a obcí – je 69 z 610, což znamená 11 % žen a 89 % mužů, předsedkyně představenstev soukromých firem kotovaných na burze je jen jedna ze 13, což znamená 7,7 % žen a 92,3 % mužů).³

Co se týče zastoupení v profesích ovlivňujících podobu práva, je to dost podobné. Podrobnou analýzu a data předkládají v této publikaci M. Urbániková, D. Kosař a B. Havelková. Stručně řečeno, ačkoliv je žen-absolventek právnických fakult dlouhodobě více než 50 %, na vyšších soudech i mezi funkcionáři soudů, stejně jako ve vedení státního zastupitelství, advokátní a notářské komory nebo v zákonodárných sborech tvoří tu více, tu méně výraznou většinu muži (podrobněji ve svých příspěvcích V. Nováková a L. Madleňáková). Čím výše, tím méně žen. V zákonodárných sborech je mužů 78 % (Poslanecká sněmovna) PČR, *Fórum 50 %*. Dostupné na: <https://padesatprocent.cz/cz/statistiky/zastoupeni-zen-a-muzu-v-politice/poslanecka-snemovna> (cit. 15. 8. 2019).⁴ Lepší situace je ve vedení právnických fakult v České republice. Na pozicích děkanů a proděkanů ženy tvoří 37 %, a to především zásluhou Plzně a Olomouce, kde ženy tvoří většinu. Dvě nejstarší právnické fakulty, v Brně a Praze, si nadále ve vedení udržují převahu mužů, a to v poměru 75 % ku 25 %.⁶

³ Jako zdroj dat byla použita *Genderová mapa*, kterou spravuje organizace Otevřená společnost, o. p. s., dostupné na: <http://www.genderovamapa.cz/> (cit. 15. 8. 2019), a od stejné organizace publikace *Bereme ženy na palubu. Analýza zastoupení žen a mužů ve vedení veřejných firem*. Dostupné na: <http://www.otevrenaspolecnost.cz/download-publication/845> (cit. 15. 8. 2019).

⁴ Poslanecká sněmovna PČR. *Fórum 50 %*. Dostupné na: <https://padesatprocent.cz/cz/statistiky/zastoupeni-zen-a-muzu-v-politice/poslanecka-snemovna> (cit. 15. 8. 2019).

⁵ Podle webových stránek Senátu Parlamentu ČR, dostupné na: www.senat.cz. (cit. 15. 8. 2019).

⁶ Podrobněji viz: Kolegium děkana. *Právnická fakulta Univerzity Karlovy*. Dostupné na: <https://www.prf.cuni.cz/kolegium-dekana-1404050142.html>; Kolegium děkana. *Masarykova univerzita Právnická fakulta*. Dostupné na: <https://www.law.muni.cz/content/cs/o-fakulte/organizacni-struktura/organy-fakulty/kolegium-dekana/>; Děkanát. *Právnická fakulta Západočeské univerzity v Plzni*. Dostupné na: <https://www.fpr.zcu.cz/about/structure/dekanat/>; Fakultní orgány. *Právnická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci*. Dostupné na: <https://www.pf.upol.cz/o-fakulte/fakultni-organy/#c2870> (vše cit. 15. 8. 2019).

Ženy tedy jsou v ČR jak mocenskou menšinou, co se týče rozhodovacích pozic (proto o nich jako o menšině také dále v některých případech hovořím), tak menšinou početní jak v zákonodárných sborech, které právo tvoří, tak mezi osobami na rozhodovacích pozicích v právnických povoláních, které právo interpretují a aplikují. Z tohoto důvodu hovoříme o M/mužském právu.

1.2 Mužské právo, nebo právo mocných?

Zároveň bych ráda vysvětlila, že jsme si vědomy toho, že i když považujeme české právo za mužské právo, není to právo všech mužů. Je to zároveň právo jen mužů mocných, mezi které nespadají např. muži z etnických menšin, muži se zdravotním postižením, muži gayové apod., právo dokonce často nepamatuje ani na muže vyššího věku, muže žijící na hraně zákona, muže bezdomovce nebo muže, kteří pečují nebo by pečovat chtěli.

Zdá se, že české právo odpovídá vlastně tomu, co představuje slovo patriarchy se všemi svými konotacemi. V patriarchy vládou muži, muži bohatí, muži z dobrých rodin, muži, kteří mají moc nejen venku, ale i doma. A patriarchy je zatím stále převažující nastavení (nejen) české společnosti.

Nabízelo se tak také použít jako název této publikace *Právo mocných* nebo *Patriarchální* či *Androcentrické právo*.⁷ Nakonec jsme se rozhodly zůstat u názvu *Mužské právo*. Přijde nám nejvhodnější, protože je srozumitelný a tím nejlépe představuje potenciálním čtenářkám a čtenářům obsah samotné publikace. Je nicméně potřeba s ohledem na výše uvedené zdůrazňovat a opakovat, že jsou i muži, pro které současné právo „jejich“ není a kteří čelí podobným znevýhodněním jako ostatní, o kterých se píše v této knize. Název *Mužské právo* v neposlední řadě odpovídá zkušenostem autorů a autorek této knihy, protože ti, kdo podobu práva u nás reálně tvoří, v naprosté většině muži jsou.

1.3 Výhradní kvóty pro muže? A má „všeliké vychování žen mít na zřeteli muže“?⁸

Tato společnost funguje podle pravidel, která nastavovali muži, dokonce řadu staletí disponovali muži absolutními, výhradními kvótami ve veřejném i soukromém sektoru (právo volit a být volen, právo na vzdělání, právo vykonávat určitá povolání,

⁷ Význam pojmů patriarchy, androcentrismus a gender, jak je v tomto příspěvku a potažmo celé knize chápeme, vysvětluji podrobněji níže (především část 2), k pojmu gender také viz úvodní text od B. Havelkové.

⁸ H. Havelková ve svém příspěvku v této knize cituje z ROUSSEAU, J.-J. *Emil čili o vychování*. 2. díl (4. a 5. kniha). Přeložili Jaroslav Novák a Milan Svoboda. Praha: Dědictví Komenského, 1911, s. 228, par. 32.

právo dědit atd.). Je pak s podivem, že i právo, jeho podoba i to, jak funguje, odpovídá mužskému pohledu, mužské zkušenosti, a je tedy šito na míru mužům (tedy jak už jsem výše uvedla, také ne úplně všem)?

V době velkých revolucí se zdálo, že se otevírá prostor k osvobození pro všechny, jak pro muže všech stavů a možná i národů, tak pro ženy. Nebylo tomu tak. Výdobytky postupných změn, vzestupu měšťanstva a velkých revolucí 18. století pro ženy nebyly. Ženy naopak v té době čelily dosud plně nepoznanému a v českém prostředí laicky ani vědecky nerefektovanému tlaku na udržení *statu quo*, tedy na plné zachování podřízení žen mužům jak ve veřejné, tak v soukromé sféře.

Jak přesvědčivě dokazuje ve svém příspěvku v této publikaci Hana Havelková, v 18. století došlo navíc k významnému regresu v zrovnoprávňování žen, a to především shora, pomocí legislativy, ale také prostřednictvím pedagogických příruček. H. Havelková cituje J. J. Rousseaua, níže zmiňovaného klasika teorie společenské smlouvy, v trochu jiné roli, jako autora výchovné literatury: „A tak všeliké vychování žen má mít na zřeteli muže. Líbiti se jim, býti jim užitečny, buditi jich lásku a úctu, vychovávat je v mládí, pečovati o ně, když dospějí, raditi jim, těšiti je, zpříjemňovati a oslazovati jim život – toť jsou úkoly žen pro všechny časy, toť, čemu se mají učiti již od dětství.“⁹ Podobných děl byly stovky a vlastně cestou pro společenský vzestup konkrétní osoby ženského pohlaví nadále nebylo prosadit se prostřednictvím vlastní píle, schopností a znalostí, ale stát se „paní radovou, doktorovou nebo učitelovou“ (posléze se ženy mohly stát např. učitelkami samy, ovšem s vynuceným celibátem). Ženám se tak v průběhu 18. století na rozdíl od mužů pocházejících z různých nevládnoucích vrstev cesta k osvobození nejen neotevřela, ale ještě se jim, oproti předcházejícím obdobím, dokonce ztížila. Navíc došlo k upevňování vnímání mužů a žen jako „dvou živočišných druhů“, které se ze své podstaty liší a jsou si protikladné. (Nepřekvapí, že pozitivní charakteristiky byly/zůstaly přisouzeny mužům a negativní ženám: aktivní/pasivní, kultura/příroda, racionalita/emocionalita, stabilita/nestálost atd.).¹⁰

Člověku se těžko věří v nějaké „spiknutí mužů“, když však vidí, jak velkou snahu muži vynaložili k vytvoření a udržení vzájemně si odporující binarity, začne váhat. Ony snahy se totiž stále objevují, jak ukazuje ve svém příspěvku v této knize A. Baršová, i na počátku 20. století. Uznávaný klasik české právní teorie Fr. Weyr byl zároveň jedním z největších odpůrců zahrnutí kategorie „pohlaví“ do článku 106 ústavní listiny z roku 1920, který nakonec zněl: „Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“¹¹ A to s tímto odůvodněním: „Skutečně muž má jistá privilegia, která nechceme in concreto rušiti, nýbrž jen něco všeobecně prohlásiti.“¹² Šlo především o privilegia v rodině a manželství, kde by prý vznikla anarchie, kdyby zákon již dále jasně nestanovil, že tím, kdo rozhoduje, je muž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ K tomuto podrobněji viz de BEAUVOIR, S. *Druhé pohlaví*. Orbis, 1967.

¹¹ Zákon ze dne 29. února 1920 č. 121/1920 Sb., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

¹² Baršová cituje z BROKLOVÁ, E. *První československá ústava: diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992.

A jak je to dnes, zase o 100 let později? Existuje snaha o zachování mužských výhod a privilegií? O tom píše v této publikaci například G. Khazalová, která monitoruje českou diskusi o ne/zavedení zálohového výživného. Autorka tohoto příspěvku se při obhajobě své diplomové práce od tehdejšího vedoucího katedry ústavního práva zase dozvěděla, že kvóty pro vyrovnání zastoupení žen a mužů v politice nejsou vhodné, protože „to byste už nás muže převálcovaly všechny“, o přístupu k ženám političkám píšou v této publikaci M. Kos Mottlová a O. Slačálek a o cestě žen mezi privilegované např. M. Kopa.

Nevěřím v celomužské spiknutí proti ženám. Na druhou stranu mě někdy napadá, jestli není / by nebyla ze strany mužů vlastně logická a racionální strategie, i třeba nenápadně (možná trochu nevědomě) podporovat *status quo*. Není nakonec výhodné např. o rozhodovací pozice soupeřit jen s polovinou schopných osob v rámci pravidel šitých na míru mužům? A přesto to byli ve všech zemích muži, kteří museli zákonné změny a pozitivní vývoj směrem k rovnosti žen a mužů odhlasovat v zákonodárných sborech. Proto zůstávám optimistkou.

1.4 Mají ženy být krkem, který hýbe mužskou hlavou, nebo chceme opravdové partnerství?

Lidský druh, muži i ženy, jsou skvěle adaptabilní a dokážou flexibilně reagovat. Umíme se učit, celá naše socializace – vývoj od dítěte po dospělé osobu – je učení. Je to naše strategie přežití. A jestliže existují jiné strategie „přežítí“ pro ženy a muže, oni a ony si je začnou osvojovat a v nich se zdokonalovat. Vedle snah a kroků o udržení žen tam, „kde je jejich místo“, ženy vynašly jiné postupy. Naučily se být neviditelnější, být „krkem, který hýbe mužskou hlavou“ a často umně dokážou muže dostat tam, kde je chtějí mít. Všichni známe rčení „láska prochází žaludkem“ nebo výrok, že „chlap potřebuje být chválen“, atd. Celý mechanismus této neviditelné manipulace odhaluje V. Woolf ve svém slavném díle *K majáku*. Otevřeně ukazuje techniky, kterými manželka hlavního představitele, rozhodujícího o cestě k majáku, vede tam, kde ho chce mít. Ukazuje, že je to ona, paní Ramsay, která v konečném důsledku určí, kdy se má k majáku vyrazit, a navíc tak, aby si její muž i všichni ostatní mysleli, že to rozhodl on.

Doufám, že v řadě vztahů je tento přístup k partnerství již překonán, mám však dojem, že v řadě ne nebo že řada žen i mužů ho může považovat za vhodný (protože ho znají, rozumí jeho pravidlům a umějí v něm chodit). Stačí otevřít časopisy pro ženy: „10 způsobů, kterými si každého muže omotáte kolem prstu.“ Zdá se, jako by se i někteří muži raději dále nechali klamat a společně se svými ženami předstírali, že jsou to jen oni, kdo má nakonec vždycky pravdu. A to možná proto, že to tak umějí, a k tomu je to jednodušší a příjemnější než se domlouvat a otevřeně v dialogu hledat řešení. A také možná proto, aby se jako muži na sebe a své výsady nemuseli podívat přímo a prostě přiznat sobě i svému okolí, že i když oni konkrétně ženy

nezneužívají, nediskriminují, neobtěžují nebo neznevažují, jsou nicméně těmi, kdo z nerovného nastavení pravidel těží a těžili a proti nerovnostem nikdy nevystoupili. Naštěstí to není scénář typický pro všechny vztahy. Řekla bych, že čím dál více mužů a žen skutečně chce opravdové partnerství bez stereotypů o rozhodných a samostatných mužích, kteří si vždy vědí rady a nikdy nepláčou, a o něžných a pečujících ženách, které si naopak samy rady nevědí nikdy. Opravdové partnerství totiž otevírá prostor pro opravdovou individuální svobodu obou zúčastněných.

1.5 Rovnost a svoboda, aby byly pro všechny, musejí jít ruku v ruce

Ženy (ani muži) nemají být ve společnosti ani původkyně/původci, ani oběti ovládnutí či manipulace. Společnost by měla být pro všechny stejně férová a spravedlivá. Ženy nejsou a nemají být ve společnosti menšinou (ani mocenskou) a právo (i další instituce) má sloužit stejně ženám a stejně mužům bez dalšího. Je potřeba snažit se o prosazení a fungování principu rovného zacházení, o rovnost žen a mužů.

Máme-li mít fungující demokratický systém opravdu pro všechny, je nezbytné, aby stát spolehlivě garantoval a prosazoval nejen svobodu, ale také rovnost všech svých občanů a občanek.

Pokud totiž určitá část společnosti plně požívá svobody, ale ostatní skupiny mají postavení nerovné, nejedná se zcela určitě o demokracii pro všechny v dnešním slova smyslu (například ve starověkém Římě demokracie fungující ve vztahu k svobodným římským mužům nebyla demokracií pro ženy, děti, otroky nebo muže cizince). Stejně tak pokud je ve společnosti deklarována všeobecná rovnost, a přitom ovšem zároveň existuje téměř všeobecná nesvoboda (režim před listopadem 1989), rovněž se o demokracii hovořit nedá.

Svoboda a rovnost musejí kráčet ruku v ruce, ne nadarmo je obě společně zmiňuje také čl. 1 Listiny základních práv a svobod.

A jen pro jistotu, jsou si ženy a muži rovni? Ano, vždyť právě zmíněný čl. 1 Listiny základních práv a svobod říká, že všichni jsou si rovni v důstojnosti a právech, tedy i ženy a muži. Rovnost však není stejnost, což se u nás často plete. Prosazování rovných příležitostí žen a mužů nesměřuje a nemá směřovat k tomu, aby ženy i muži ve společnosti nebo v rodině vykonávali zcela totožné činnosti, nosili stejné oblečení nebo stejně vypadali, ale k tomu, aby existovalo a bylo prosazováno jejich právo na rovné postavení a zacházení. Muži a ženy nejsou stejní, ale jsou si navzájem rovni. Mají právo na rovnost a na pravidla tuto rovnost garantující.

Zdá se mi, že pokud by muži dostatečně zohledňovali v politice a rozhodovacích pozicích i zájmy jiných skupin než sebe, nebylo by prosazování rovného zastoupení žen a mužů v rozhodování tak nutné. Zatím se však zdá, že ženské osudy a zkušenosti nejsou mužům moc srozumitelné a zároveň jsou jim vzdálené natolik, že se v legislativě ani rozhodování výrazněji neodrážejí. Stejně jako další menšinová

témata. Nebo muži podléhají lákadlu klást větší důraz na to, co je jim na základě vlastní zkušenosti bližší? Zdá se, jako by závoj nevědomosti tak, jak ho navrhuje ve své *Teorii spravedlnosti* John Rawls (podrobněji viz dále, část 3), měl poodhrnutý okraj, kterým zákonodárci své charakteristiky vidí, a nedaří se jim pravidla nastavit neutrálně.

2 Tři vlny feminismu a právo

Ruku v ruce s tím, jak se společnosti demokratizovaly, dejme tomu od druhé poloviny 19. století, různé skupiny jak žen, tak i mužů začaly na nerovné postavení žen upozorňovat a snažily se jej měnit. Tak vznikl feminismus. Ten má řadu podob (podrobnější výklad viz úvodní příspěvek B. Havelkové), z nichž některé si i v různých ohledech odporují, např. v oblastech zájmu či v metodách, kterými chtějí rovnosti dosáhnout. Na čem se však shodnou, je to, že jde o zrovnoprávnění žen a mužů a dosažení tak plné svobody pro všechny (ženy, muže, ženy z minorit či jiné menšiny, včetně ohledu na přírodu a okolní svět jako celek).

To, jak se feminismus (často v raných fázích nazývaný ženským hnutím, což je však dost nepřesné, protože vždy měl a má i řadu mužských stoupců¹³) vyvíjel, lze rozdělit, tak jak to dělá sociologická teorie, do tří vln. Jednotlivé vlny feminismu, v návaznosti na hlavní oblasti svého zaměření, podrobují různé oblasti života, včetně práva, které je předmětem zájmu této publikace, kritickému zhodnocení z různých perspektiv.

2.1 První vlna feminismu

První vlna feminismu probíhá přibližně od poslední třetiny 18. století cca do roku 1930. Jak uvádí H. Havelková: „Její představitelky volaly po přiznání základních práv, které moderní společnost deklarativně přisuzovala ‚všem lidem‘ (viz známou Francouzskou deklaraci), ve skutečnosti však jen části mužů a vůbec žádné ženě. Jednalo se o nejzákladnější občanská a politická práva, jimiž bylo např. právo volit, právo na vzdělání a právo na majetek. V základu všech těchto požadavků byl ovšem požadavek svobody, což v moderní filozofii vždy znamenalo především právo rozhodovat o své osobě, být skutečným ‚vlastníkem‘ své osoby.“¹⁴ Jednalo se tedy

¹³ V českém prostředí můžeme jmenovat například v 19. století V. Náprstka nebo prvního prezidenta T. G. Masaryka, dnes zase např. muže z iniciativy *Genderman*, dostupné na: <http://www.otevrenaspolecnost.cz/genderman> (cit. 15. 8. 2019), nebo jednotlivé další známé osobnosti, jako je instruktor sebeobrany a právník Pavel Houdek, filmový kritik Kamil Fila, aktivista a stavitel lodí Tomáš Pavlas, publicista Petr Bittner, básníci Jan Škrob nebo Lukáš Senft a další. Je ovšem nutno přiznat, že osobnosti kalibru prvního prezidenta Osvoboditele ještě trochu chybí.

¹⁴ HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminismu, podobnosti a rozdíly. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTIŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004, s. 169–170. Dostupné také na: http://nesehnuti.cz/zeny/wp-content/blogs.dir/2/files/abc_fem1.pdf (cit. 15. 8. 2019).

především o otázky rovnosti *de iure*, rovnosti zákonné, šlo o to, aby ženy byly stejné subjekty práva jako muži.

Ženy byly v této době, v některých zemích i později, jako subjekty do práva zahrnuty prostřednictvím konstrukce tzv. generického maskulina – prohlášením, že co je uvedeno v mužském rodě a pro muže, platí také pro ženy a že ženy jsou v mužském rodě také zahrnuty. Zřejmě vůbec poprvé se objevuje generická funkce maskulina v legislativě výnosem britského parlamentu v roce 1850, který rozšířil platnost názvů osob v právu, např. *owner*, také na ženy.¹⁵ K zahrnutí žen do maskulina tedy došlo, jak píše Valdrová, preskripcí, legislativně a shora, stejně jako k zahrnutí žen jako subjektů do práva jako takového. V českém prostředí k tomu došlo ústavní listinou z roku 1920, která je formulována v mužském rodě, a to zněním § 106 odst. 1: „Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“ Do volebních ustanovení byly ženy vztaženy explicitně vložением formulace „bez rozdílu pohlaví“.¹⁶ Otázky dopadu neviditelnosti žen v právním jazyce, právu obecně a otázky vlivu jazyka na společnost i prosazování spravedlnosti pro všechny v této publikaci analyzují v článku s názvem Říkali jí ministerský rada.

Právo jako instituce je v tomto období chápáno jako adekvátní nástroj změny a není zatím problematizováno či zpochybňováno. Ženy i muži si nicméně záhy začali sporných okamžiků následujících po hlavních krocích k zrovnoprávnění *de iure* všimát a brzy došli k uvědomění, že pouze jednorázové zavedení rovnosti před zákonem prostě nestačí. A takto přichází, někde dříve a někde později, druhá vlna feminismu.

2.2 Druhá vlna feminismu

„Druhá vlna feminismu se od první liší tím, že přinesla nová témata a přístupy. Po dosažení cílů první vlny feminismu měly ženy možnost poznat, že samotné právní úpravy řeší pouze malou část problémů. Kromě logické snahy o to, aby zákony měly větší reálný vliv, tedy aby si ženy vůbec uvědomily, že mají na něco právo a odvážily se ho uplatňovat, se pozornost nyní začala soustřeďovat na dvě základní roviny, v nichž se začíná hledat původ nerovností mezi pohlavími: na kulturu v nejširším slova smyslu (instituce, jazyk, chování aktérů, příslušníků dané kultury atd.) a na psychologickou problematiku formování genderové identity, na problematiku socializace v dětství i mechanismy reprodukování tzv. genderových vzorců v dospělosti.“¹⁷

¹⁵ VALDROVÁ, J. *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Slon, 2018, s. 139.

¹⁶ Například § 9: „Právo voliti do sněmovny poslanecké mají všichni státní občané Československé republiky bez rozdílu pohlaví, kteří překročili 21. rok věku svého a vyhovují ostatním podmínkám řádu volení do poslanecké sněmovny.“

¹⁷ HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminismu, podobnosti a rozdíly. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004, s. 177–178.

V Americe bylo ženské hnutí na počátku druhé vlny (po částečném regresu v padesátých letech 20. století) součástí hnutí hippies, nicméně se z něho záhy vydělilo a „zformovalo se jako samostatný proud. Mezi výdobytky, jichž v počáteční fázi druhé vlny dosáhlo, lze jmenovat větší kontrolu žen nad vlastním tělem, právo na potrat a přístup ke všem profesím. U nás byly tyto výdobytky zaváděny shora, ať už jde o uzákonění práva na potrat v roce 1958 nebo o rovný přístup k profesím. Rovnost mužů a žen byla v podmínkách tehdejšího socialistického Československa sice patrně myšlena vážně, ale měla jeden háček: probíhala v situaci, kdy individuální svoboda obecně byla potlačována a kdy platil zákaz sdružování.¹⁸ V důsledku toho chybělo to nejpodstatnější: aby ženy své cíle mohly artikulovat samy a ve veřejné diskusi, což samozřejmě znamená i možnost zaujímat stanoviska k vládní politice“.¹⁹

S druhou vlnou feminismu přichází také daleko širší spektrum řešených problémů a myšlenková diverzifikace. Objevuje se teze, že „osobní je politické“ (*personal is political*) v tom smyslu, že to, co se dotýká každé individuální ženy a její pozice ať už ve veřejném, nebo v soukromém životě, je celospolečensky důležité.²⁰ Jednalo se proto např. o otázky znásilnění v manželství, o problematiku domácího násilí nebo o otázky fungování rodin a péče o děti, které byly dlouhou dobu považovány za něco, do čeho se stát jako instituce, nebo obecně společnost, nemá vměšovat. A to ani tak, že by protiprávní nebo nerovné zacházení v soukromé sféře vůbec řešily (např. znásilnění v manželství se stává trestným činem v českém prostředí až v roce 1950).²¹

Během druhé vlny feminismu přichází kritika nerovnosti *de facto*, tedy toho, jestli zrovnoprávnění v zákonné sféře přináší také zrovnoprávnění v reálných životech žen a mužů. Ve vztahu k právu si feminismus klade otázku, jakým způsobem neutrální (nebo možná jen zdánlivě neutrální) právo ovlivňuje životy žen a mužů v praxi. A zjišťuje, že to, co je považováno za neutrální (tj. např. povinné testování bezpečnosti rozličných výrobků), může být možná jen zdánlivě neutrální, nebo dokonce až genderově slepé. Ukazuje se totiž například to, že tzv. crash testy většiny automobilů se prováděly pouze na mužských figurantech, a tak odpovídaly mužským tělesným proporcím a zcela pomíjely proporce ženských těl či možné těhotenství cestující osoby. Řada podobných zjištění přichází také z farmaceutického průmyslu.²²

Zároveň se ukázalo, že řada tzv. ochranných opatření, která měla ženy chránit proti negativním vlivům (především ve vztahu k průměrně nižší fyzické síle ve srovnání s muži, těhotenství nebo mateřství) je pro ženy hendikepující a znevýhodňující

¹⁸ Zde je třeba upřesnit, že zákaz sdružování obecně neplatil, nicméně povoleno bylo jen sdružování režimu poplatné a nepolitické, takže skutečně svobodné, nedej bože kritické sdružování a vyjadřování prostě nebylo možné.

¹⁹ HAVELKOVÁ, H. První a druhá vlna feminismu, podobnosti a rozdíly. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004, s. 177.

²⁰ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Praha: Slon, 2007, s. 245–301.

²¹ Podrobněji o otázkách znásilnění píše v této publikaci R. Šafařík.

²² SAINI, A. *Od přírody podřadné: Jak se věda mýlila v ženách*. Praha: Academia, 2018.

(např. plošný zákaz práce žen v podzemí sice ženy uchránil před velmi tvrdou, nicméně dobře zaplacenou prací, zatímco nad zemí tato ochrana již neplatila – a třeba v třídních uhli pracovaly a pracují ženy běžně v podmínkách podobně tvrdých jako v dolech, ale zato za velmi nízké mzdy²³). Obdobně jsou na tom ženy záchranářky (versus zdravotní sestry), které záchranné služby v některých krajích do zaměstnání vůbec s ohledem na limity zvedání břemen nepřijímají (a osoba pracující na pozici zdravotníka nebo zdravotnice v záchrance má samozřejmě na výplatní pásce vyšší částky než zdravotní sestra vykonávající srovnatelnou práci v nemocnici). Více příkladů k tomuto tématu zmiňuji v části 3.

Na výše uvedené ovšem navazuje ještě jeden fenomén, a to podhodnocování ženské práce. Vedle jiných faktorů (nerovné zastoupení žen a mužů v rozhodovacích pozicích, netransparentnost v odměňování, nedostatek zařízení péče o děti, malý podíl mužů při péči o závislé osoby a domácnost atd.) má podhodnocení ženské práce významný vliv na rozdíl v odměňování mužů a žen (který je v ČR v porovnání s jinými zeměmi EU jeden z nejvyšších a pohybuje se kolem 22 %, průměr EU je 16 %²⁴). I přesto, že princip rovné odměny za stejnou práci nebo práci stejné hodnoty je v právu zakotven už více než 50 let (je např. součástí legislativy EU již od přijetí Smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství v roce 1957 a v dalších desetiletích až do dnešních dnů je přijímána další, podrobnější legislativa),²⁵ významné rozdíly stále přetrvávají. Rovnost *de iure* bez zavedení doprovodných opatření prostě nestačí.

Ruku v ruce s antidiskriminační legislativou se během druhé vlny objevuje a více etabluje také pojem gender, tedy rod (v českém prostředí, na rozdíl například od Slovenska, se nepřekládá). Jeho zahrnutí a správné použití je totiž pro pochopení feminismu a snah o prosazování rovnosti žen a mužů nezbytné. Odkazuje na role žen a mužů ve společnosti, které na rozdíl od fyzických rozdílů nejsou vrozené ani neměnné, ale společensky konstruované (podrobněji viz B. Havelková ve svém úvodním příspěvku).

S ohledem na právo se tak velice brzy po provedení prvních změn *de iure* ukázalo, že pro dosažení rovnosti žen a mužů zdaleka nepostačuje jen říct: „Tak dobře,

²³ Na vlastní oči ověřeno autorkou při návštěvě Mostecké uhelné na konci devadesátých let 20. století.

²⁴ Podle *Rovná odměna*. Dostupné na: <http://www.rovnaodmena.cz/> (cit. 15. 8. 2019).

²⁵ Tehdejší článek 119 zní:

„Každý členský stát zajistí v průběhu první etapy uplatnění zásady stejné odměny mužů a žen za stejnou práci a bude ji nadále dodržovat.

Odměnou ve smyslu tohoto článku se rozumí obvyklá základní či minimální mzda nebo plat a veškeré ostatní odměny, jež zaměstnavatel přímo nebo nepřímo, v hotovosti nebo v naturáliích vyplácí zaměstnanci v souvislosti se zaměstnáním.

Rovnost odměňování mužů a žen bez diskriminace na základě pohlaví znamená:

a) že se odměna za stejnou práci vypočítává při úkolové mzdě podle stejné sazby;

b) že časová odměna za práci je stejná na stejném pracovním místě.“

Článek byl později přečíslován (dnes čl. 157 Smlouvy o fungování EU) a rozšířen o povinnost stejné odměny nejen za stejnou, ale i za rovnocennou práci a o možnost zavedení pozitivních opatření (odst. 4 tamtéž).

odteď se všechno, co se píše o mužích, vztahuje i na ženy.“ A to nejméně z pěti důvodů (jsou to též základní nosné myšlenky první a druhé dimenze feministické kritiky práva, viz části 3.1, Feministická kritika psaného práva, a 3.2, Feministická kritika vzniku, interpretace a aplikace práva, kde jsou rozebrány podrobněji s četnými příklady nejen z této publikace):

1. V některých případech je třeba ne zcela stejnou, ale naopak diferencovanou úpravu, a to s ohledem na fyzické rozdíly mezi muži a ženami (část 3.1.1, Neutrální právní úprava tam, kde je z biologických důvodů potřeba úprava odlišná).
2. Zahnutí žen pod pravidla určená mužům tam, kde nejde o biologické rozdíly, musí být opravdu důsledné a musí platit na obě strany, pro muže i ženy (část 3.1.2, Odlišná právní úprava pro ženy a muže tam, kde je potřeba úprava neutrální).
3. Ukazuje se, že samotné zrovnoprávnění *de iure* pro projevení se změn i *de facto*, v praxi, mnohdy vůbec nestačí a je třeba dalších doprovodných, v některých případech i nelegislativních změn (vliv má celkové nastavení systému, způsob jednání jeho jednotlivých aktérů a akterek, výchovné vzorce či stereotypy) (část 3.1.3, Právní úprava zdánlivě neutrální).
4. Řada oblastí, které se týkají především žen a jejich osudů, právo při zrovnoprávnění *de iure* neřeší a neřešilo vůbec anebo zcela nedostatečně (část 3.1.4, Právní úprava a politiky pro rovnost žen a mužů dosud neexistující, ač jsou potřebné).

Právo nefunguje jako systém neutrálních pravidel pro všechny, ale jeho podoba je významně ovlivněna těmi, kdo jej tvoří, interpretují a aplikují, což jsou většinou muži (část 3.2, Feministická kritika vzniku, interpretace a aplikace práva).

2.3 Třetí vlna feminismu

„V druhé polovině 80. let, a zejména pak v průběhu let 90., se z feminismu stal globální společenský fenomén. (...) Feministické směry třetí vlny (...) představují zásadní odklon od pohledu na gender, pohlaví a sexualitu druhé feministické vlny. Nejvýznamnějším přínosem třetí vlny feminismu je důraz na propojenost genderu a dalších kategorií společenských nerovností, jako je rasa, etnická příslušnost, sexuální orientace, společenská třída a sociální postavení, věk, náboženské vyznání (či jeho absence) apod. Genderová nerovnost je tak vnímána sice jako naprosto zásadní, ale pouze jedna součást složitého systému společenské stratifikace a diskriminace.“²⁶ Feminismus se ve třetí vlně také rozpadá do řady různých feminismů (liberální feminismus, marxistický a socialistický feminismus, feminismus rozvoje, radikální feminismus, mužský feminismus, multirasový feminismus a další).²⁷

²⁶ SOKOLOVÁ, V. Současné trendy feministického myšlení. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004.

²⁷ Podrobněji viz B. Havelková a její úvodní příspěvek v této publikaci nebo SOKOLOVÁ, V. Současné trendy feministického myšlení. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004.

V mnoha ohledech je tak kritika směřována na samotný patriarchát, který je jako způsob fungování společnosti postaven na dominanci mužů (hlav rodin) nad ženami i nad společností jako celkem. Podle C. Renzetti a D. Curran je patriarchát systém, v němž muži zaujímají vůči ženám nadřazené postavení a mužské vlastnosti a činnosti jsou ceněné výše než ženské.²⁸ Jeho součástí je androcentrismus, který, jak vysvětluje ve své bibli feminismu, knize *Druhé pohlaví* (z roku 1949), Simone de Beauvoir,²⁹ působí tak, že muži a jejich prožívání a chápání světa jsou považováni za normu, pravidlo a ženy za odchylku, za ty druhé, odlišné. Sociolog P. Bourdieu popisuje fungování naší společnosti v roce 1993 takto: Nadvláda mužů funguje tak, že systém dominance mužů je chápán a reprodukován jako neutrální, přirozený a neměnný, a tedy nezbývá všem členkám a členům společnosti nic jiného než jej akceptovat a přizpůsobit se mu.³⁰ Vydání jeho přelomové stejnojmenné knihy *Nadvláda mužů* znamenalo pro sociologii jako vědeckou disciplínu šok. Bourdieu svou odbornou autoritou dokázal to, co se do té doby nepodařilo stovkám autorek z celého světa – kritická feministická studia začala být více respektována i mezi odbornou sociologickou veřejností. Stalo se tak tedy příznačně v okamžiku, kdy se ke kritickým feministickým myšlenkám přihlásil „objektivní a nezaújatý aktér“ – muž.

Za oběti patriarchátu třetí vlna feminismu nepovažuje jen ženy, ale i osoby odlišující se od „vládnoucího muže“ – racionálního, výkonného, nezávislého, heterosexuálního, křesťanského, bílého, zdravého, nikdy neplačícího jedince. Kolik takových lidí reálně po světě chodí, není jisté. Co jisté je, je to, že nesmyslnost tohoto pojetí lidství v současné době vnímá nejen feministické hnutí tvořené převážně ženami, ale právě už i řada mužů. I ti totiž zažívají a mohou vnímat řadu omezení, která nejen ženám, ale i jim samotným zabraňují ve svobodném prožívání životů. Jak říká H. Nagl-Docekal: „Jak může být člověk demokratem nebo demokratkou a nepřipojit se k feminismu?“³¹

Navzdory významným legislativním změnám díky první vlně feminismu a dalším společenským změnám díky druhé vlně feminismu nerovnost žen a mužů nadále přetrvává. To vede ke kladení si otázek:

- Je to stále jen nedostatek legislativy jako takové? Třeba jen toho, že řada potřebných úprav zatím přijata nebyla nebo je přijímána jen velmi pomalu? Mluvím zde například o otázkách povinnosti transparentnosti v odměňování, otázkách směřování dostatečných finančních prostředků do sítě zařízení péče o děti – které se děje samozřejmě také prostřednictvím legislativy – zákonem o státním rozpočtu nebo o úpravě zálohového výživného nebo o otázkách trestání za znásilnění.
- A/nebo hrají zásadní roli jiné faktory, jako například fakt, že většina osob, které mají vliv na vznik, interpretaci i aplikaci práva, jsou muži, a tím pádem jen nedochází k širšímu zahrnutí a uplatnění ženských zkušeností a hledisek do legislativy i aplikační praxe?

²⁸ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. Praha: Karolinum, 2003, s. 58.

²⁹ K tomuto podrobněji viz de BEAUVOIR, S. *Druhé pohlaví*. Orbis, 1967.

³⁰ BOURDIEU, P. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2003, s. 33–35.

³¹ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Praha: Slon, 2007, s. 272.

- Nebo je problém přetrvávání nerovností v samotném charakteru zvoleného nástroje, tedy v právu samotném?
- Je právo vůbec vhodné jako nástroj zrovnoprávnění?

Třetí vlnou feminismu je tak nově problematizována i samotná vhodnost použití práva za účelem zajištění rovnosti pro všechny. Je zpochybňována univerzální použitelnost teorie společenské smlouvy, na které je fungování práva v moderních společnostech vystavěno. Některé autorky a autoři uvažují o hledání jiné formy společenské správy.³² Tyto úvahy odpovídají úvahám vlastním teoriím postmoderny³³ nebo tekuté modernity,³⁴ které mluví o vyčerpání se moderních institucí (z nichž jednou nepochybně právo je). Níže bude ukázáno, že právo jako systém má snad ještě šanci, a to především použitím interpretace teorie spravedlnosti Johna Rawlse, kterou představuje H. Nagl-Docekal v rámci třetí dimenze feministické kritiky práva (část 3.3).

3 Tři dimenze feministické kritiky práva

Předtím než představím jednotlivé dimenze feministické kritiky práva, ráda bych zmínila, že co se týče českého prostředí, není jisté, ve které vlně feminismu se u nás právě nacházíme. Jsme pravděpodobně samozřejmě jako v okolních zemích našeho civilizačního okruhu (za které považuji Evropu a Severní Ameriku a některé další země přímo těmito zeměmi ovlivněné, jako Austrálie a Nový Zéland) ve vlně třetí, ovšem s významnými přesahy do vln předcházejících. Specifický vývoj v postkomunistických zemích, kde druhá vlna feminismu probíhala jinak než na Západě, shora a bez silnější artikulace zájmů a požadavků samotnými ženami,³⁵ je znatelný ještě dnes.³⁶

Na jednu stranu se tak u nás např. nikdo nediví, že ve většině párů výdělečně pracuje mimo domov jak muž, tak žena, a ženy za své uplatnění na trhu práce a finanční samostatnost nemusely bojovat. Na stranu druhou si socialistická žena natolik zvykla (a její muž také) na dvojí břemeno (plné pracovní nasazení a zároveň plná péče o děti, domácnost i muže), že řadě z nás tato dvojí směna dodnes přijde také (stejně jako „nadvláda mužů“, jak o ní mluví P. Bourdieu výše) neutrální, přirozená a neměnná. Je potom pro nás náročné (a z pohledu našich mužů možná často troufalé) opravdovou rovnost v rodině, v práci či politice požadovat.

Jak výše uvádím, po dlouhá staletí existovaly výhradní kvóty pro muže do všech pozic významných pro chod společnosti. Bylo to způsobeno tím, že se zákony vztahovaly pouze na muže jako subjekty práva, a tedy účast žen byla ze zákona

³² M. Kos Mottlová a O. Slačálek představují v této publikaci např. návrhy anarchofeminismu.

³³ LYOTARD, J.-F. *O postmodernismu*. 1979, česky 1993.

³⁴ BAUMAN, Z. *Tekutá modernita*. 2000, česky 2002.

³⁵ SOKOLOVÁ, V. Současné trendy feministického myšlení. In: FORMÁNKOVÁ, L., RYTÍŘOVÁ, K. (eds.) *abc feminismu*. Nesehnutí, 2004.

³⁶ K tomu více HAVELKOVÁ, B. Part II. Post-Socialism. *Gender Equality in Law: Uncovering the Legacies of Czech State Socialism*. Hart/Bloomsbury, 2017, s. 141 a násled.

vyloučena. Muži tak měli výhradní slovo jak ve sféře veřejné, tím, že do ní měly ženy až do 20. století zákony zakázaný přístup, tak i ve sféře soukromé, protože za hlavy rodin byli považováni, což bylo též legislativně potvrzeno,³⁷ jen muži.

Mnozí by relevanci tohoto problému přiznali v minulosti, ale ne už dnes. Máme rovnost *de iure*, zákon garantuje mužům i ženám stejná práva a povinnosti a je jen na nich samých, jak si individuálně své životy zvolí. Je to ovšem pravda? Opravdu právo rozličné životní strategie jak mužů, tak žen umožňuje a podporuje? Jak vlastně naše právo vypadá?

Právo tvoří muži a ženy jsou jeho příjemkyněmi bez toho, že by měly reálně významnější možnost jeho podobu ovlivnit.³⁸ Ženy ale témata ani významněji nenastolují, jak ukazuje ve svém příspěvku M. Urbániková – jsou z různých důvodů významně podprezentovány v názorotvorných, vlivných médiích. Podobně je to také, jak odkazují výše, v rozhodovacích pozicích v rámci právnických povolání.

Právo samo o sobě nejenže realitu upravuje a strukturuje, ale také ji významným způsobem konstruuje a ovlivňuje. Vychází z ní, ale také ji odráží. Právo tak není ani dnes neutrální systém formálních pravidel. Právo jako integrální a dlouhodobá součást sdílí charakter společnosti. Právo (a jeho podoba) je také přímo závislé na politické moci, která jej upravuje a tvoří podle svých představ o správném řízení společnosti nebo aktuálních potřebách (které jsou opět, nejen v České republice, výrazně maskulinizované).

Právo je zrcadlem, ale i předobrazem sociální reality. Zkoumání tohoto jevu se mimo jiné obory věnuje též feministická kritika práva, ač u nás se zatím objevuje jen sporadicky. Jedinou českou autorkou je zatím příznačně jedna z editorek této publikace B. Havelková.³⁹ Ze zahraničních zdrojů je významná např. i v češtině publikovaná práce H. Nagl-Docekal, jejíž upravenou typologii feministické kritiky práva také dále představuji a případně dotvářím.⁴⁰

³⁷ Obecný zákoník občanský (ABGB) z roku 1811:

„§ 91

Muž je hlava rodiny. V této vlastnosti přísluší mu obzvláště právo vésti domácnost; náleží mu však také závazek, aby poskytoval manželce podle svého jmění slušnou výživu a zastupoval ji ve všech případnostech.
§ 92

Manželka obdrží jméno mužovo a požívá práv jeho stavu. Jest povinna následovati muže do jeho bydliště, pomáhati, seč jest, v domácnosti a ve výdělku a, pokud toho vyžaduje domácí pořádek, sama plnit i dáti plnit opatření mužem učiněná.“

³⁸ Viz výše statistiky týkající se podílu žen v zákonodárných sborech.

³⁹ Například HAVELKOVÁ, B. K čemu jsou feministická/genderová právní studia. *Jiné právo*. 21. 4. 2013. Dostupné na: http://jinepravo.blogspot.com/2013/04/k-cemu-jsou-feministickagenderova_21.html (cit. 15. 8. 2019).

⁴⁰ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Praha: Slon, 2007, s 245–301. Rozdělení jednotlivých dimenzí feministické kritiky práva používáme jak H. Nagl-Docekal, tak i B. Havelková i já – až na drobné detaily a odlišnosti v terminologii totožně. B. Havelková navíc navrhuje čtvrtou dimenzi – dimenzi kritiky právní vědy a právního vzdělávání, kterou já zařazuji do dimenze druhé.

Další významná díla jsou například: MUNRO, V. E. *Law and Politics at the Perimeter. Re-Evaluating Key Debates in Feminist Theory*. Oxford: Hart, 2007; CHAMALLAS, M. *Introduction to Feminist Legal Theory*. Wolters Kluwer, 2013; LEVIT, N., VERCHICK, R. R. M. *Feminist Legal Theory*. New York University Press, 2006; SMART, C. *Feminism and the Power of Law*. Routledge, 1989; FREDMAN, S. *Women and the law*. Oxford University Press, 1997; CONAGHAN, J. *Law and Gender*. Oxford University Press, 2013.

Feministická kritika práva se objevuje ve třech dimenzích. První je dimenze psaného práva, jeho obsahu a toho, co právem ještě není, ale mělo by být. Druhá dimenze se týká vzniku, interpretace a aplikace práva rozličnými aktéry a aktérkami. Třetí dimenze se dívá na právo jako na nástroj prosazování spravedlnosti. Toto dělení s rozlišením vývoje feminismu ve třech postupných vlnách přímo nekoresponduje. Naopak, dalo by se říct, že s každou další vlnou feminismu se objevují další dimenze feministické kritiky práva, aniž by byly ty dříve představené opouštěny. Je tomu tak především proto, že zohledňování jednotlivých požadavků především druhé vlny, ale i některých požadavků pocházejících již z vlny první dochází jen velmi pozvolna.

3.1 První dimenze – feministická kritika psaného práva

První dimenze feministické kritiky zkoumá právní úpravu a její dopady ve vztahu k ženám a mužům. Ideálním nástrojem pro toto zkoumání je tzv. *gender impact assessment*, tedy hodnocení dopadů právní úpravy na ženy a muže. V České republice existuje relativně nová metodika, která má za úkol pomoci vyhodnocovat budoucí dopady připravované legislativy na ženy a muže a díky tomu se vyvarovat přijetí takových opatření, která by byla ve vztahu k rovnosti žen a mužů jednoznačně negativní.⁴¹ *Gender impact assessment* používá pro své závěry především statistická data a sociologické analýzy. Působí však zejména do budoucna. První dimenze feministické kritiky práva však usiluje o nápravu i legislativy již existující.

Právní úprava je z pohledu feministické kritiky práva problematická tehdy, když:

1. je neutrální právní úprava tam, kde je z biologických důvodů potřeba úprava pro muže a ženy odlišná,
2. je odlišná právní úprava pro ženy a muže tam, kde je potřeba právní úprava neutrální,
3. je právní úprava zdánlivě neutrální,
4. jsou právní úprava a politiky pro rovnost žen a mužů dosud neexistující, ač potřebné.

3.1.1 Neutrální právní úprava tam, kde je z biologických důvodů potřeba úprava odlišná

Právní úprava ve vztahu k mužům a ženám neutrální, tedy taková, u které jsou nastaveny stejné požadavky a kritéria pro ženy i muže, je problematická tehdy, když je potřeba právní úprava pro muže a ženy z biologických důvodů odlišná. Jedná se

⁴¹ Vláda ČR vzala Metodiku hodnocení dopadů na rovnost žen a mužů pro materiály předkládané vládě ČR na vědomí usnesením vlády ČR ze dne 8. 7. 2015 č. 542 a doporučila její využívání ve všech koncepčních, rozhodovacích a vyhodnocovacích procesech, které mají dopad na fyzické osoby. Podle: Metodika hodnocení dopadů na rovnost žen a mužů pro materiály předkládané vládě ČR. *Vláda České republiky*. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/cz/-138748> (cit. 15. 8. 2019).

například o případnou neexistenci ustanovení týkajících se postavení těhotných zaměstnankyň (ta jsou v České republice, zdá se, v pořádku) nebo nastavení fyzických výkonostních kritérií pro přijímání do určitých druhů zaměstnání (armáda, policie apod.), pokud by bylo pro muže a ženy nediferencované. Je nicméně nezbytné nezapomínat na to, že samozřejmě musí být nastavena nějaká minimální hranice výkonu. Tato hranice bude pravděpodobně snadněji dosažitelná pro muže, ale mělo by být možné jí dosáhnout i pro ženy, lze také uvažovat o kombinaci různých zdatností. Dále je také možné zmínit vliv jiné stavby těl žen a mužů, z které plynou jiná zdravotní rizika u žen než u mužů, a tudíž jsou potřebná např. jiná pravidla týkající se bezpečnosti práce.

Co se týče české legislativy, v této publikaci se problematice věnuje např. K. Cášková v příspěvku, který se týká žen cizinek ze zemí mimo EU a problematiky zdravotního pojištění pro období těhotenství, porodu a poporodní péče. Tyto ženy jsou totiž, stejně jako jiní zahraniční pracovníci-muži ze zemí mimo EU, pojištěné jen po dobu trvání zaměstnaneckého poměru. Pokud jim ovšem není prodloužen pracovní poměr na dobu určitou (např. právě z důvodu těhotenství), pojištění končí a problém začíná. Komerční pojištění pro tyto cizinky je totiž *de facto* nedostupné (pojišťovny jeho uzavření z důvodu velké rizikovosti často vůbec nenabízejí, a pokud jej nabízejí, tak nemají povinnost smlouvu s danou osobou uzavřít).⁴²

3.1.2 Odlišná právní úprava pro ženy a muže tam, kde je potřeba úprava neutrální

Další variantou je naopak legislativa, kdy je úprava zvláštní pro muže a ženy, ačkoliv k tomu neexistuje legitimní odůvodnění (např. výše zmíněné fyzické rozdíly mužů a žen) a je třeba rovná. Vyskytuje se především v oblastech mateřství a rodičovství nebo péče, které jsou tradičně považovány za doménu žen. Taková úprava může být znevýhodňující jak pro ženy, tak pro muže.

Jedná se nebo jednalo se například o:

- dříve platný plošný zákaz práce žen v podzemí,⁴³
- snížení důchodového věku s ohledem na počet vychovaných dětí jen pro ženy,⁴⁴
- zákaz vykonávat práci přesčas pro těhotné zaměstnankyně,⁴⁵
- povinnost žen používat k příjmení příponu -ová [pokud žena a) není cizinka, b) nemá za muže cizince, c) neplánuje žít v zahraničí, d) není jiné národnosti než české],⁴⁶
- možnost přerušení výkonu trestu odsouzené ženě (ne muži), která před nástupem výkonu trestu rádně pečovala o své nezletilé dítě,⁴⁷

⁴² Podrobněji viz samotný příspěvek.

⁴³ § 238 zákona č. 262/2006 Sb., zákoníku práce, ve znění do 23. 4. 2009.

⁴⁴ § 32 zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění.

⁴⁵ § 241 zákoníku práce.

⁴⁶ § 62 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů.

⁴⁷ § 68 zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

- zákaz použití služebního psa, elektrického nebo jiného obdobně dočasně zneschopňujícího prostředku a střelné zbraně uloženy příslušníkům vězeňské služby a justiční strážce proti ženě, zatímco proti muži je toto použití dovoleno,⁴⁸
- plošně odlišné stanovené hygienické limity pro ruční manipulaci s břemeny pro muže a ženy,⁴⁹
- dříve platná možnost nižšího povinného ručení pro ženy z důvodu statisticky bezpečnějšího řídičského chování⁵⁰ apod.

Uvedení zkratky apod. odkazuje k tomu, že výčet není vyčerpávající. Sama na různé odlišnosti narážím průběžně a jsem si jista, že řada podobných ustanovení ještě zůstala mým očím skryta.⁵¹

Druhé, co je podle mého názoru třeba zmínit, je to, že netvrdím, že fyzické rozdíly mezi muži a ženami neexistují. Aby se na základě těchto rozdílů ale daly činit konkrétní závěry, je třeba je nejprve jednoznačně identifikovat, což je ovšem proveditelné pouze statisticky. Na základě průměrných ukazatelů o odlišné fyzické výkonnosti nebo behaviorálních charakteristikách mužů a žen nicméně nelze podle mého názoru usuzovat na konkrétní vlastnosti a charakteristiky každé jednotlivé ženy a muže a s ohledem na průměr potom stanovovat pravidla platná pro všechny ženy a pro všechny muže stejně. Dochází tak totiž k penalizaci každé jednotlivé ženy nebo každého jednotlivého muže za příslušnost k tak vnitřně heterogenním skupinám, jako jsou všichni muži a všechny ženy (příkladem budiž třeba již zmíněná dřívější úprava možnosti nastavení odlišné výše povinného ručení pro ženy a muže, kterou jako diskriminační vůči mužům, a tedy protiprávní shledal Soudní dvůr EU⁵²).

Jinými slovy, proč by žena velmi fyzicky zdatná, např. (bývalá) vrcholová sportovkyně, pokud to zvládne, nemohla ručně občas zvedat a přenášet břemena těžší než 20 kg (muži mají hranici na 50 kg)? Jako problematické vidím plošné vynětí žen z určitých činností obzvláště v situaci, pokud alternativy, které se ženám nabízejí (často srovnatelné fyzicky náročné – již výše zmíněná práce na pozici zdravotní sestry oproti práci v zdravotní záchranné službě), jsou navíc méně finančně ohodnocené než pozice vyhrazené pro muže.⁵³

⁴⁸ § 19 zákona č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážci České republiky.

⁴⁹ § 29 nařízení vlády č. 361/2007 Sb., kterým se stanoví podmínky ochrany zdraví při práci.

⁵⁰ § 13a zákona č. 37/2004 Sb., o pojistné smlouvě a o změně souvisejících zákonů, ve znění do 24. 4. 2013 (zákon jako celek byl zrušen přijetím nového občanského zákoníku).

⁵¹ Prosím laskavě čtenářky a čtenáře, pokud by o podobné legislativě věděli, zdali by mi nedali zprávu na spondrova@gmail.com, děkuji případně tisíckrát.

⁵² Rozsudek Soudního dvora EU *Test-Achats*, C-236/09, ze dne 1. 3. 2011.

⁵³ Podotýkám nicméně, že souhlasím s tím, že mají být stanovena pravidla týkající se ochrany zdraví při práci, a to jak pro muže, tak pro ženy. A to i pravidla navzájem se lišící – samozřejmě v souvislosti s odlišnostmi ve fungování mužských a ženských těl a vyššími nebo nižšími riziky specifických zdravotních obtíží. Jejich nastavení ale musí být odůvodněno konkrétní potřebou a musí být přiměřené tomu, jaké jsou následné dopady na ženy a muže jako skupiny a jednotlivé osoby. Vždy je třeba též zkoumat, zda konkrétní celoskupinové omezení v určitém parametru je pro dosažení cíle (např. ochrany zdraví) nezbytné a zda například není možné zavést jiné, méně omezující opatření.

3.1.3 Právní úprava zdánlivě neutrální

Další skupinou pravidel jsou pravidla tzv. zdánlivě neutrální. Jedná se o takovou úpravu, která je vlastně nepřímo diskriminační, tedy je formulována neutrálně, ale na muže a ženy dopadá nerovně, zpravidla negativně na ženy.

Jedná se například o nastavení povinnosti zákonné délky praxe pro možnost postupu na vyšší pozice a doprovázené také nemožností takovou praxi vykonávat na částečný úvazek při zachování její délky, anebo dokonce vůbec (například v justici nebo advokacii⁵⁴ nebo poskytování habilitačních stipendií pouze osobám ve věku do 40 let).

Při používání těchto pravidel totiž není zohledněno to, že jsou to ženy, které z 98 % v České republice pečují o děti.⁵⁵ Přitom nelze bez dalšího předpokládat, že by osoba, která by praxi vykonávala určitou dobu např. na částečný úvazek, nemohla dosáhnout stejné excelence jako osoba s klasickou osmihodinovou pracovní dobou. Navíc osoby pečující o děti nebo jiné závislé osoby získávají díky této zkušenosti další důležité kompetence, které mohou v další pracovní praxi využít (time management, schopnost přizpůsobení se vnějším okolnostem, pokora, schopnost vnímání reality jinou optikou než vlastní atd.). Nápomocné v tomto ohledu není ani to, že v ČR chybí úprava, která by zjednodušovala využívání flexibilních forem práce (na mnoha soudech v ČR například není soudním zaměstnancům ani umožněna flexibilní úprava pracovní doby, natož práce z domova).

Zdánlivě neutrální je také to, jak jsou muži a ženy v právu označováni.⁵⁶ Legislativa je formulována v mužském rodě, tedy přímo oslovuje výhradně muže. Ženy oslovuje zprostředkovaně, prostřednictvím tzv. generické funkce maskulina, o které jsem výše ukázala, že není historickou součástí jazykových systémů, a tedy s pravděpodobností blížíci se jistotě ani češtiny. Zajímavé však je, že v některých momentech právo ženský rod zná. A to v momentech, upravuje-li tradičně ženská témata, jako je mateřství a péče o děti, nebo pokud jde o označení tradičně (původně především) ženských pracovních pozic (zdravotní sestra, modistka-čepičářka atd.). Toto nesystematické nakládání s jazykem samo o sobě ukazuje na to, že to s generickou funkcí maskulina nebude tak horké. Proč bychom jinak nepoužívali jen pojmy v maskulinu, například jen „vdovecký důchod“ nebo „sleva na manžela“?

3.1.4 Právní úprava a politiky pro rovnost žen a mužů dosud neexistující, ač potřebné

Jako poslední se dostávám k rozhodně nejširší skupině pravidel, která mají znevýhodňující dopad na ženy (v některých případech ale i na muže), a to těch

⁵⁴ Podrobněji viz M. Urbániková, D. Kosař, B. Havelková a také L. Madleňáková nebo V. Nováková v této publikaci.

⁵⁵ Podíl mužů čerpajících rodičovský příspěvek je dlouhodobě pod 2 %. Viz Počet příjemců rodičovského příspěvku podle pohlaví. *Ministerstvo práce a sociálních věcí*. Dostupné na: <https://www.mpsv.cz/cs/10543> (cit. 15. 8. 2019).

⁵⁶ Téma podrobněji analyzuji ve speciálním příspěvku níže v této publikaci.

pravidel a právních úprav, které ač jsou potřebné pro zohlednění ženských zkušeností a potřeb nebo pro eliminaci jevů, které negativně dopadají většinou na ženy, ještě vůbec přijaty nebyly. Uvedme například to, že při realizaci pasivního volebního práva (tedy usilování o získání rozhodovacích pozic) se ženy i dnes, 100 let od zrovnoprávnění *de iure*, setkávají s řadou problémů a překážek, se kterými se muži nesetkávají (otázky sladování pracovního a rodinného života, otázky předsudků a stereotypů o odlišných schopnostech a vlastnostech žen a mužů atd.).

Může se dále jednat třeba o:

- otázky úpravy používání argumentu vážných provozních důvodů při ne/umožnění přiměřených úprav pracovní doby pečujícím rodičům,⁵⁷
- nedostatečné (nejen finanční) ohodnocení péče o děti,⁵⁸
- nedostatečné zajištění kapacit státních zařízení péče o děti,
- otázky trestné násilné činnosti na ženách, např. znásilnění,⁵⁹
- ignorování tématu prostituce,
- ochranu a úpravu přístupu k obětem trestných činů,⁶⁰
- nedostatečnou prevenci negativního působení médií a reklamy ve veřejném prostoru, které může dopadat na zachování důstojnosti žen a mužů (násilný nebo sexistický obsah),⁶¹
- absenci povinnosti transparentního odměňování žen a mužů (alespoň např. ve státních institucích),
- ne-úpravu zálohovaného výživného,⁶²
- nedostatečnou podporu osob se zdravotním postižením (o které pečují v České republice opět především ženy),⁶³
- dodnes nerealizované odškodnění sterilizovaných žen se zdravotním postižením nebo romských žen,⁶⁴
- nedostatečnost úpravy porodnictví (problematika otázek místa porodu i toho, kdo má s porodem matkám pomáhat),⁶⁵
- nedostatečnou úpravu reprodukčních práv,⁶⁶
- nerovné zacházení se stejnopohlavními páry ohledně možnosti uzavřít manželství⁶⁷ nebo
- nedostatečnou úpravu postavení žen-diplomatek a jejich rodin v zahraničí atd.

⁵⁷ Podrobněji viz L. Obrovská v této publikaci.

⁵⁸ Podrobněji viz Z. Andreska v této publikaci.

⁵⁹ Podrobněji viz R. Šafařík v této publikaci.

⁶⁰ Podrobněji viz B. Platzerová a také L. Hrdá nebo K. Šipulová a M. Hanych v této publikaci.

⁶¹ Podrobněji viz J. Kvasnicová v této publikaci.

⁶² Podrobněji viz G. Khazalová v této publikaci.

⁶³ Podrobněji viz J. Chmelová a J. Lupačová v této publikaci.

⁶⁴ Podrobněji viz E. Petrová v této publikaci.

⁶⁵ Podrobněji viz A. Hořejší a také Z. Candigliota v této publikaci.

⁶⁶ Podrobněji viz A. Majerčíková a také K. Šimáčková nebo M. Grochová nebo P. Kalla v této publikaci.

⁶⁷ Podrobněji viz V. Procházka v této publikaci.

Rozbor většiny zmíněných otázek naleznete níže v této publikaci, jiné budou součástí *Mušského práva II*. Vedle přijímání zákonné úpravy existují ještě samozřejmě jiné možnosti, jak v jednotlivých oblastech na potřeby a poptávku řešení nedostatků reagovat. Může se jednat o metodické vedení (třeba dozorových orgánů), dobrovolné iniciativy (třeba zaměstnavatelů/ek) nebo přijímání podzákonné legislativy (třeba nařízení vlády nebo ministerských vyhlášek). Zde ovšem narážíme též na „kapacity“ případných realizátorů problém vidět, neboť legislativní sbor, vláda i vedení ministerstev jsou (data viz výše i níže) značně maskulinizované a ženské zkušenosti v nich nezní dostatečně hlasitě. Této dimenzi feministické kritiky práva se věnuje další část tohoto příspěvku.

3.2 Druhá dimenze – feministická kritika vzniku, interpretace a aplikace práva

Jak už bylo výše zmíněno, jedním z kritických okamžiků vzniku práva jako univerzálního nástroje prosazování rovnosti a spravedlnosti je složení zákonodárných sborů, které právo tvoří. Maskulinizaci politiky se v této publikaci věnují také M. Kos Mottlová a O. Slačálek. O tom, že z pohledu tvůrců práva mluvíme jednoznačně o mužské právu, nemůže být pochyb, ženy nikdy netvořily více než 30 % osob v parlamentu a v posledních desetiletích se jejich podíl setrvale drží maximálně okolo jedné pětiny.⁶⁸

Významné jsou ale i další momenty „okolo“ psaného práva, řekla bych „procesní otázky v širším slova smyslu“. Mezi ně řadí H. Nagl-Docekal⁶⁹ (a já ji částečně doplňuji) např. okolnosti výpovědi u soudu,⁷⁰ přístup ze strany policie,⁷¹ ale i státního zastupitelství při objasňování trestné činnosti, stereotypy a předsudky osob v právnických povoláních (které mohou například vést k tomu, že plně kompetentní otec nezíská dítě do své péče proto, že „dítě patří k matce“, nebo vysoce postavená manažerka se dočká omluvy, ne tak odškodnění, za diskriminaci až po 13 letech od podání žaloby a po sérii odvolání, protože možná „bůhví jak to bylo, ona je nějaká ostrá“⁷²).

⁶⁸ Pěkný přehled vývoje zastoupení žen a mužů zákonodárných sborech k dispozici na Křeslo pro ženy. *Česko v datech*. Dostupné na: <https://www.ceskovdatech.cz/clanek/2-kreslo-pro-zeny/> (cit. 15. 8. 2019).

⁶⁹ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Praha: Slon, 2007, s. 273–274.

⁷⁰ Podrobněji viz L. Hrdá v této publikaci.

⁷¹ Velmi ilustrativní je pro tento příklad video z dílny BBC: S okradeným mužem je zacházeno podobně, jako někdy bývá zacházeno s oběťmi znásilnění: je tázán, jestli mu nepřipadá, že vypadá provokativně bohatě, proč nekřičel, když měl u krku nůž, a jestli to vlastně nebylo pozvání, aby byl okraden, když se nebránil. Ke zhlédnutí přes BBC Comedy. *Twitter*. Dostupné na: <https://twitter.com/bbccomedy/status/840315832005738496> (cit. 15. 8. 2019).

⁷² NEPRAŠOVÁ, V. Jako první v Česku uspěla s žalobou na diskriminaci. Dočkala se „promiňte“ v novinách, státnicové náklady zůstaly. *Seznam zprávy*. 20. 3. 2019. Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/jako-prvni-v-cesku-uspela-s-zalobou-na-diskriminaci-dockala-se-prominite-v-novinach-statickove-naklady-na-soud-zustaly-68616> (cit. 15. 8. 2019).

Výzkumy rozdílného rozhodování žen a mužů v české justici zatím k dispozici nejsou, a jak píšou M. Urbániková, D. Kosař a B. Havelková, vůbec není nesporné, že muži rozhodují více stereotypně než ženy nebo naopak (i když zahraniční studie spíše ukazují, že se rozdíl v rozhodování mezi soudci a soudkyněmi objevují). Pustím-li se na pole vlastních dojmů, řekla bych, že pro české prostředí je časté to, že většina mužů i žen v justici rozhoduje spíše tradičně a konzervativně – tím myslím například to, že dítě spíše svěří do péče matce než otci, že za znásilnění uloží nižší trest než za těžké ublížení na zdraví nebo majetkovou trestnou činnost, případně trest podmínečně odloží, že za domácí násilí nejsou ukládány dostatečné tresty a ke kriminalizaci násilníka se přistupuje pozdě, že obětem diskriminace nepřiznají dostatečné odškodnění za nemateriální újmu nebo nechají na libovůli zaměstnavatele, kdy jde nebo nejde o vážné provozní důvody při jeho neochotě umožnit pečující osobě přiměřenou úpravu pracovní doby, apod. Proč? Protože podobně funguje (patriarchální) svět kolem nás, jsme jeho součástí, vyrostli jsme v něm, prošli jsme v něm formálním vzděláním a jsme v něm jako doma.

Dalším důvodem podporujícím toto tvrzení je také to, že feministická kritika práva a feminismus nejsou zatím v ČR⁷³ více rozšířené, stejně jako není významněji rozšířena agenda rovného zacházení a nediskriminace z důvodu genderu. Dopad má podle mého názoru též absence těchto témat na právnických fakultách v ČR, která pokračuje i během celoživotního (nepovinného) vzdělávání soudkyň a soudců ze strany Justiční akademie. Školení a kurzy s tematikou nediskriminace jsou naprosto vzácností a vzdělávací akce týkající se feministické kritiky práva v ČR ještě neproběhla. Naprosto unikátním je pak kurz B. Havelkové na Univerzitě Karlově v Praze s názvem Gender a právo, který ovšem není kurzem pravidelným, neboť autorka má své hlavní působiště ve Velké Británii.

Co dále hraje významnou roli při interpretaci a aplikaci práva a co se zpětně poté podle mého názoru projevuje v nižších patrech justice, je nedostatek žen a jejich životních zkušeností ve vedení soudů i ve vyšších patrech soudní soustavy (a například i státního zastupitelství), neboť jsou to právě tyto instance, které v konečném důsledku tvoří autoritativní interpretaci nejen hmotného, ale i procesního práva. Některé z žen, jimž se podaří do vyšších pater justice dostat, obdobně jako v jiných oborech často nemají sílu či chuť tato témata reflektovat a mohou hrát i roli tzv. včelích královen, čímž se myslí, že jim vyhovuje pozice jediné ženy, z níž čerpají výhody, a nechtějí, aby do jejich království přišly další ženy, které by pro ně byly nevídanou konkurencí, nebo nechtějí ženské zkušenosti zohledňovat, protože když ony se snažily uspět, také to nikdo nedělal.⁷⁴

I na českých právnických fakultách se právo prozatím stále vyučuje tradičním a konzervativním způsobem. V rozhodovacích pozicích na nich ženská zkušenost,

⁷³ Například pro již zmíněnou absenci druhé vlny feminismu u nás, jak ukazuje i B. Havelková ve svém úvodním příspěvku.

⁷⁴ Podrobněji k tomuto fenoménu Šárka Homfray, jedna z přispěvatelek v této publikaci, v online článku Ženy, které nenávidí ženy. Syndrom včelí královny. *Heroine*. 7. 5. 2019. Dostupné na: https://www.heroine.cz/vztahy/796-zeny-ktere-nenavidi-zeny-syndrom-vceli-kralovny#anketa_52_42 (cit. 15. 8. 2019).

jako jinde v rozhodovacích pozicích, též chybí, i když ne tolik jako jinde. Jak uvádí Z. Vikarská ve svém příspěvku v této knize, jednotlivé katedry na čtyřech právnických fakultách v ČR mají ve svém vedení zastoupení žen cca 36 %. Na pozicích děkanů a proděkanů je situace srovnatelná, ženy mezi děkany a proděkany tvoří 37 %, a to především zásluhou Plzně a Olomouce, kde mají ženy většinu. Dvě tradiční právnické fakulty v Brně a Praze nadále udržují převahu mužů, a to v poměru 75 % ku 25 %.⁷⁵ Co je to ovšem ve vztahu k podílu absolventů a absolventek právnických fakult, z nichž ženy tvoří již od roku 2006 víc než polovinu,⁷⁶ a jakou to ukazují úspěšnost mužů a žen při usilování o získání pozic na právnických fakultách?

Domnívám se však, že pokud bychom provedli longitudinální studii zastoupení žen a mužů ve vedení právnických fakult, viděli bychom, že se situace postupně zlepšuje. Dá se též předpokládat vliv tohoto vývoje na volbu důležitých témat na jednotlivých fakultách atd. Uvidíme, zda se v budoucnu výrazněji projeví rozdíly v zastoupení žen a mužů v rozhodování na jedné straně na fakultách v Praze a Brně a na druhé straně v Plzni a v Olomouci třeba v důrazu na způsob výuky, zahrnování nových témat do kurikul atd.

3.3 Třetí dimenze – feministická kritika práva jako účinného nástroje prosazování spravedlnosti pro všechny

Třetí dimenze feministické kritiky práva zkoumá (ruku v ruce s třetí vlnou feminismu) samotné právo jako nástroj prosazování spravedlnosti. Je kritická k okolnostem vzniku a prvotnímu nastavení práva výhradně pro jeho původní subjekty – muže-hlavy rodin. Právě muži, hlavy rodin, byli stranami společenské smlouvy, která stála na počátku teoretického uvažování o právu, a jim bylo právo v podobě, na které stavějí naše právní systémy dnes, určeno. A to do té míry, že všichni klasikové teorie práva, jako T. Hobbes, J. Locke, již zmíněný J. J. Rousseau, ale i I. Kant, považují za smluvní partnery společenské smlouvy výhradně muže nebo jako J. Rawls hlavy rodin v tradičním slova smyslu, což v konečném důsledku má téměř totožný efekt.⁷⁷

Je nebo může být tedy právo vůbec dobrý nástroj pro prosazování spravedlnosti? Nebo je tak bytostně patriarchální, že slouží jen mužům k udržování hegemonie? Jaká jsou základní státoprávní východiska? A je možné s nimi konstruktivně pracovat a dotvářet je tak, aby bylo možné zrovnoprávnění žen a mužů?

H. Nagl-Docekal tvrdí, že právo svůj potenciál být nástrojem pro prosazování spravedlnosti má, a já se s její pozicí ztotožňuji. Podle jejího názoru je ovšem nutné provést několik kroků, které představuje prostřednictvím reformulace teorie spravedlnosti

⁷⁵ Viz podrobnější zdroje citované v poznámce č. 6.

⁷⁶ Podrobněji viz M. Urbániková, D. Kosař a B. Havelková v této publikaci.

⁷⁷ NAGL-DOCEKAL, H. *Feministická filozofie*. Praha: Slon, 2007, s. 279.

J. Rawlse. Zaměřuje se především na tzv. původní pozici a závoj nevědomosti. Rawls odkazuje k tzv. původní, základní pozici (*original position*), ve které jsou jedinci, tedy přesněji (u něj) hlavy rodin, za závojem nevědomí. V této pozici nevidí (= nevědí) nic o svých budoucích charakteristikách. Nevědí, jestli budou bohatí, nebo chudí, chytří, nebo hloupí, zdraví, nebo nemocní či zda se narodí v ghettu, nebo do milionářské čtvrti, a nevědí to ani o dalších členech své domácnosti. Proto by tyto osoby zahalené závojem nevědomí při hledání nejspravedlivějších pravidel pro všechny vybíraly taková, která by jim co nejméně uškodila, kdyby náhodou ony samy nebo jejich blízcí „neměli štěstí“. J. Rawls, stejně jako H. Nagl-Docekal vycházejí při formulaci odpovědí na otázky teorie spravedlnosti také z I. Kanta a jeho kategorického imperativu.

Podmínky pro fungování práva jako univerzálního nástroje prosazování spravedlnosti pro všechny pak Nagl-Docekal formuluje takto:

Za prvé je třeba společenskou smlouvu přeformulovat s ohledem na spravedlnost z hlediska genderu. A to tak, že za jednotlivce, smluvní stranu společenské smlouvy, a tedy subjekt práva je nezbytné považovat nejen hlavy rodin nebo muže, ale i ženy (samozřejmě včetně dalších charakteristik, o kterých byla řeč dříve, jako je věk, třída, zdravotní postižení nebo náboženské vyznání atd.).⁷⁸ K tomu je potřeba: aktivní politická účast všech (jak mužů, tak žen), rovné postavení žen a mužů v rámci rodin a neodkazování úpravy rodinných a soukromých vztahů mimo právo jako něčeho neveřejného (soukromé je veřejné neboli osobní je politické, viz výše, část 2.2).

Dále je třeba při uvažování o společenské smlouvě nezapomínat na vevázání osob do různých společenství a na kolektivitu⁷⁹ (protože nejde jen o jednotlivé konkrétní osoby, ale o smlouvu všech se všemi). Je třeba také pamatovat na skupinové charakteristiky, kvůli kterým jsou někteří a některé vystaveni různým dalším formám nerovného zacházení,⁸⁰ a na již zmíněný nový pojem soukromého (tedy toho, že soukromé je veřejné).

Jak pomoci našim zákonodárcům a zákonodárkyním závoj nevědomí odpovědně používat a při přípravě legislativy dokázat své osobní preference, pozice a priority „odfiltrovat“? Je jasné, že na své ukotvení ve společnosti (oproti teoretickému Rawlsovu konceptu) zapomenout v praxi nelze. Co však lze, je dávat si pozor na považování se za automaticky objektivní a nestrannou osobu, svou pozicionalitu⁸¹ si aktivně, kriticky a vlastně ustavičně připomínat a snažit se optiky lidí s odlišnými charakteristikami a osudy co nejvíce zahrnovat. „Zkušenostně pestré týmy ostatně také fungují efektivněji než kolektivy homogenní, neboť dokážou jako celek lépe postihovat složité a komplexní jevy ve společnosti či businessu.“⁸² Jedním z vynikajících nástrojů je – ve vztahu

⁷⁸ Tamtéž, s. 280 a násl.

⁷⁹ A solidaritu (pozn. autorky).

⁸⁰ Včetně problematiky tzv. *multiple discrimination* neboli vícečetné diskriminace.

⁸¹ Pozicionalita = nahlížení problémů svou vlastní optikou, na základě vlastních zkušeností a/nebo znalostí, vlastních preferencí, hodnot nebo stereotypů, a tedy nikoliv objektivně.

⁸² *Akční plán pro vyrovnání zastoupení žen a mužů v rozhodovacích pozicích na léta 2016–2018*. Úřad vlády, 2016, s. 11. Dostupné na: <https://www.vlada.cz/cz/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/dokumenty/akcni-plan-pro-vyrovnane-zastoupeni-zen-a-muzu-v-rozhodovacich-pozicich-na-leta-2016---2018-147260/> (cit. 15. 8. 2019).

k rovnosti žen a mužů – již výše zmíněné (část 3.1) hodnocení dopadů přijímané legislativy na ženy a muže. Významnou složkou udržení závoje nevědomí na místě je také aktivní zpětná vazba ze strany široké veřejnosti, ať již prostřednictvím médií, veřejných akcí, neziskových organizací, nebo nezávislých iniciativ.

4 Závěr – vize – solidarita

V tomto článku jsem shrnula základní teoretická východiska publikace, kterou máte před sebou. Předložila jsem teze týkající se nefunkčnosti rovnosti bez svobody a naopak, představila jsem, co pro nás název *Mužské právo* znamená. Dále shrnuji základní informace týkající se průběhu jednotlivých feministických vln a pojmání práva v nich. Právo bylo ve všech třech opravdu klíčovým nástrojem pro provádění změn. Feministická kritika práva se začíná objevovat již během vlny první a dodnes neutichla, čehož důkazem je i tato kniha. Na aktuální a zároveň stěžejní otázku, kterou feministická kritika práva v posledních desetiletích položila, tedy „je právo vůbec vhodným nástrojem zrovnoprávnění?“, odpovídáme ano. Právo může být nástrojem pro prosazení rovnosti žen a mužů, nicméně je potřeba jej poctivě zkoumat a měnit. A nejen to, je třeba také zkoumat a stále měnit a vylepšovat procesuální podmínky vzniku práva, stejně jako jeho interpretaci a aplikaci, které jsou i nadále, nejen v ČR, téměř výhradně v mužských rukou.

Jaké jsou tedy podmínky pro fungování práva jako nástroje prosazování rovnosti pro všechny? Jednak se ukazuje, že opravdu nelze, jak shrnuji v části 1.5, prosazovat svobodu bez rovnosti. Na svobodu klademe důraz neproblematicky, je to naše sdílená hodnota, a to například také proto, že naše totalitní zkušenost není ještě tak daleko.

Rovnosti se už ale také věnujeme. Důkazem je tato kniha a také pozornost, prostor a respekt, kterého se široce dostává významným ženským osobnostem dneška, které nezapadají do šablon mužského světa, ale naopak mimo nesporných kvalit odborných a/nebo politických disponují velkou měrou senzitivity vůči zkušenosti ženské nebo menšinové (A. Merkel – německá premiérka, J. Ardern – premiérka Nového Zélandu, Z. Čaputová – slovenská prezidentka, G. Thunberg – švédská aktivistka, R. Bader Ginsburg – soudkyně Nejvyššího soudu USA, A. Šabatová – disidentka a současná veřejná ochránkyně práv, E. Wagnerová – bývalá ústavní soudkyně a senátorka, K. Šimáčková – iniciátorka této publikace, její editorka a ústavní soudkyně – a mnoho dalších). Úspěch jejich „nového vládnutí“ a jejich vliv na dnešní svět jsou nezpochybnitelné.

A co třetí hodnota, která bývá s rovností a svobodou od dob Francouzské revoluce spojována? Co svornost, solidarita? Solidarita jako třetí do party v triádě volnost, rovnost, svornost?⁸³ O solidaritě uvažuji na dvou úrovních. Solidarita jako hodnota

⁸³ Záměrně nehovořím o rovnosti, volnosti a bratrství, protože podle mého názoru sesterství jednoduše v bratrství obsažené není a nebylo to tak ani zamýšleno. Toto rozdělování však podle mého názoru není funkční, a proto používám spíše svornosti ve smyslu solidarity, ohledu a soudržnosti.

a solidarita jako apel na akci. Obě roviny jsou nutně propojené, jedna z druhé vychází a jsou vlastně dvěma stranami jedné mince.

Aby demokratická společnost fungovala, je podle mého názoru potřeba, aby byly přítomny, ctěny a prosazovaly se volnost, rovnost a solidarita souběžně. Každá má však jinou povahu. Solidarita se mi jeví, jako by se měla uplatňovat především na úrovni jednotlivců a jednotlivkyň.

Třeba je solidarita právě ten pojící prvek, na který čekáme a který potřebujeme, abychom čelili nerovnostem, klimatické změně, válečným konfliktům,⁸⁴ nárůstu extremismu, polarizaci společností či negativním dopadům globalizace. Ženy jako tradiční (dobrovolné i nedobrovolné, ale určitě dlouhodobé) nositelky vzájemnosti by mohly, samozřejmě ruku v ruce a v přátelství a spolupráci s muži, přinést důrazem na solidaritu a sdílení nové pohledy na správu věcí veřejných a být významnou změnou při hledání vhodných postupů a metod pro současný svět.

---

⁸⁴ Podrobněji viz K. Molková Foukalová v této publikaci.